

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης της Ρώμης με την Καρχηδόνα, ο Μάρκος Πόρκιος Κάτων έκλεινε κάθε ομιλία του στη Γερουσία –ανεξάρτητα από το θέμα– με τη φράση: «Η Καρχηδόνα πρέπει να καταστραφεί» (*Carthago delenda est*). Από την άλλη πλευρά, ο Πόπλιος Κορνήλιος Σκιπίωνας Νασικός αντέτεινε ότι η Καρχηδόνα έπρεπε να σωθεί, γιατί ο φόβος που προκαλούσε στη Ρώμη ήταν το μόνο πράγμα που συγκρατούσε τους πατρικίους και τους πληβείους από το να βυθιστούν στον εμφύλιο πόλεμο. Η συμβουλή του Νασικά, που διασώθηκε από τον Σαλλούστιο και από τον Άγιο Αυγουστίνο στο έργο του *Η Πολιτεία του Θεού* [*De Civitate Dei*], αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της συνειδητοποίησης του γεγονότος ότι οι άνθρωποι συγκροτούν και αποσαφηνίζουν την ταυτότητά τους όχι μόνο θετικά, αλλά και με αναφορά στο πώς διαφέρουν από τους άλλους.

Η ιστορία της πολιτικής σκέψης βρίσκεται από ερμηνείες του μηχανισμού που εκφράζεται από το παλιό ρητό «ο εχθρός του εχθρού μου είναι φίλος μου». Ωστόσο, οι μελέτες για τη συγκρότηση των ομάδων και τη συλλογική δράση δεν δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στον αρνητικό αυτό μηχανισμό. Στο μόνο έργο αυτού του είδους, ο Wood ονομάζει «θεώρημα του Σαλλούστιου» τη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι ο *metus hostilis*, ο φόβος των εχθρών, «προάγει

την εσωτερική ενότητα της κοινωνίας», και το αναγορεύει σε «θεμελιακό αξίωμα της σύγχρονης πολιτικής σκέψης».¹ Ο Wood προεξοφλεί ότι οι σύγχρονοι αναγνώστες ενδέχεται να βρουν τετριμμένο το θεώρημα του Σαλλούστιου. Και, ακόμα περισσότερο, οι μελετητές των κοινωνικών κινήματων μπορεί να μπουν στον πειρασμό ν' αποδώσουν την παρατήρηση στον Simmel ή στον Sumner, που μας κληροδότησαν τις έννοιες του «εντός ομάδας» και του «εκτός ομάδας». Ωστόσο, οι δικές τους ερμηνείες, όσο σημαντικές κι αν είναι, αποτελούν απλώς μέρος μιας μακράς παράδοσης που αναγνωρίζει την κοινωνική χρησιμότητα της αντιδιαστολής και της σύγκρουσης με τους άλλους, τους ξένους, τους εχθρούς. Οι στοχαστές της παράδοσης αυτής, οι οποίοι, κατά τα άλλα, διαφέρουν πολύ μεταξύ τους, αντιμετωπίζουν τους ξένους ως σημεία αναφοράς που επιτρέπουν στους ανθρώπους να κατανοούν καλύτερα τον εαυτό τους τόσο ως άτομα όσο και ως μέλη πολιτικών ομάδων.

Ο κόσμος γύρω μας είναι πολύπλοκος και αινιγματικός, και συχνά είναι δύσκολο να τον κατανοήσουμε και ακόμα δυσκολότερο να τον χειριστούμε. Οι ψυχολογικές και φιλοσοφικές θεωρίες της αντίληψης και της γνώσης επισημαίνουν συχνά ότι, για να διαχειριστεί το πολύπλοκο αυτό σύστημα, ο ανθρώπινος νους αναπτύσσει διάφορους μηχανισμούς. Έτσι, για παράδειγμα, θέτουμε αυθαίρετα σημεία αφετηρίας, αδιαφορούμε για πληροφορίες που μας λείπουν, εντάσσουμε αδιακρίτως απροσδιόριστους παράγοντες σε ευρείες και, συχνά, χωρίς νόημα κατηγορίες, αλλά και χρησιμοποιούμε αναλογίες και αναφορές που έχουν περιορισμένη εφαρμογή. Οι ταξινομητικοί αυτοί μηχανισμοί είναι αναγκαίοι για να μπορέσουμε να λειτουργήσουμε στο

1 Wood, «Sallust's Theorem», 181, 175.

πλαίσιο του πολύπλοκου αυτού συστήματος. Ένας τέτοιος μηχανισμός είναι η χρήση εξωτερικών οντοτήτων που μας δίνει τη δυνατότητα να προβούμε σε συγκρίσεις και αντιπαραβολές. Συχνά, συμπληρώνουμε επωφελώς τον τρόπο που κατανοούμε κάτι συγκρίνοντάς το με κάτι άλλο. Η μέθοδος αυτή λειτουργεί, κατά το μάλλον ή ήττον, συνειδητά και αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της πιο μακροχρόνιας και απαιτητικότερης όλων διαδικασίας κατανόησης — της προσπάθειάς μας να κατανοήσουμε τον εαυτό μας.

Από βιολογική άποψη, οι νοητικοί αυτοί μηχανισμοί μπορεί να εκληφθούν ως άμυνες που μας επιτρέπουν να υπάρχουμε. Ο φόβος είναι ένας πολύ διαφορετικός μηχανισμός, αλλά έχει ανάλογη λειτουργία. Ο υπερβολικός φόβος παραλύει, ενώ ο ανεπαρκής μπορεί ν' αποδειχτεί ολέθριος. Ωστόσο, η σωστή δόση φόβου μάς επιτρέπει να διαγνώσουμε τον κίνδυνο και να λάβουμε μέτρα για την εξουδετέρωσή του. Κατά κάποιον τρόπο, ο φόβος των εχθρών είναι το σημείο στο οποίο τέμνονται οι δύο αυτοί μηχανισμοί. Οι εξωτερικές οντότητες μας λένε κάτι για το τι δεν είμαστε, ενώ η εμφάνιση μίας μπορεί ν' αλλάξει την άποψή μας για μία άλλη. Έτσι, η ανάδυση μιας νέας απειλής στον ορίζοντα μπορεί να οδηγήσει στη συγκρότηση συμμαχιών ανάμεσα σε άτομα ή ομάδες που προηγουμένως δεν είχαν καμία σχέση μεταξύ τους και δεν συνεργάζονταν. Η διαδικασία μέσω της οποίας συγκροτούνται οι νέες αυτές ομάδες και η προκύπτουσα ταύτιση μαζί τους, αλλά και η συμμετοχή σε αυτές, μετασχηματίζουν την ταυτότητα των μελών τους. Μέσω της αντιδιαστολής, τα άτομα ανακαλύπτουν συχνά νέα σύνορα. Ερωτήματα που μπορεί να μην είχαν τεθεί ποτέ βρίσκουν την απάντησή τους σε αυτό που νιώθουμε για τις πρακτικές των άλλων. Η έκθεσή μας στις συνήθειες και τους τρόπους των άλλων μάς βοηθά να

κατανοήσουμε καλύτερα τον εαυτό μας. Για παράδειγμα, κάποιος που αδιαφορεί για τα ζώα θα μπορούσε να τα συμπαθήσει γιατί έτυχε να δει κάποιον να κακομεταχειρίζεται έναν σκύλο.

Ο φόβος του εχθρού —αυτό που οι Λατίνοι αποκαλούσαν *metus hostilis*— υπήρξε κεντρικό θέμα της ιστοριογραφίας και του πολιτικού λόγου των Ρωμαίων, αλλά κι ένα σημαντικό μάθημα για όσους γαλουχήθηκαν με τον Σαλλούστιο, τον Πλούταρχο και τον Πολύβιο. Ωστόσο, εκτός από τα ιστορικά βιβλία και τις πολιτικές πραγματείες, οι αναπάντεχες συμμαχίες, οι γάμοι από συμφέρον και τα κάθε είδους αταίριαστα ζευγάρια πιστοποιούν την ύπαρξή του και καθιστούν οικεία την αλήθεια της συμβουλής του Νασικά. Το ανά χείρας βιβλίο αναπτύσσει μια θεωρία για τον «αρνητικό συνασπισμό», ξεκινώντας από την παρατήρηση ότι η διαφοροποίηση έναντι των ξένων συγκροτεί αποφασιστικά την ταυτότητα των πολιτικών ομάδων και των μελών τους και διαμορφώνει το τελικό τους κριτήριο. Σε περιόδους κρίσης, όταν αμφισβητείται η ταυτότητα των ομάδων αυτών και τα επιμέρους συμφέροντα των μελών τους υποβαθμίζουν την ικανότητά τους να δρουν από κοινού, η επίκληση του κριτηρίου αυτού μπορεί να είναι το μόνο μέσο για να αποτραπεί η διάλυσή τους. Από τα κίνητρα για τη σύμπληξη του αρνητικού συνασπισμού, ο φόβος προσφέρει τον ισχυρότερο δεσμό, διότι συνδέεται μ' ένα άλλο τελικό κριτήριο, εκείνο της αυτοσυντήρησης. Όταν κορυφώνεται το στοιχείο της αυτοσυντήρησης και αυξάνονται οι απειλές για την επιβίωση και την ασφάλειά τους, τα άτομα και οι μικρές κοινωνικές ομάδες βρίσκουν στον κοινό φόβο τους έναν δεσμό που τους επιτρέπει να παραμερίσουν τις διαφορές τους και να ενωθούν για την επίτευξη στόχων που, σε διαφορετική περίπτωση, θα ήταν ανέφικτοι.

Η μελέτη του αρνητικού συνασπισμού στο πεδίο της πολιτικής σκέψης ξεκινά με τον Θουκυδίδη, ο οποίος θεωρεί ότι ο φόβος ήταν η αιτία του Πελοποννησιακού Πολέμου. Στο κείμενό του υπάρχουν πολλές περιγραφές των εκκλήσεων για τη συγκρότηση συμμαχιών και την ανάγκη αντιμετώπισης των κοινών εχθρών. Η κεντρική σημασία του φόβου και της ασφάλειας μπορεί να μην προκαλεί έκπληξη στην περίπτωση του Θουκυδίδη, αλλά δεν είναι κάτι που θα συνδέαμε με τον Αριστοτέλη, η δήλωση του οποίου, ήδη στην αρχή του Α' βιβλίου των *Πολιτικών*, ότι ο άνθρωπος είναι φύσει πολιτικόν ζῷον [Α' 1253α 4] θεωρείται συνήθως ότι σημαίνει πως ο άνθρωπος είναι φύσει κοινωνικό ον. Ο Αριστοτέλης, ωστόσο, υποστηρίζει ότι αυτό που διακρίνει τον πολιτικό συνασπισμό (την πόλιν) από άλλες δευτερεύουσες μορφές συλλογικότητας είναι η αυτάρκειά του. Αλλά πριν από τα αγαθά και τις υπηρεσίες, η αυτάρκεια αφορά την άμυνα και την ασφάλεια. Χωρίς τη συνδρομή των άλλων, μπορούν να την εξασφαλίσουν μόνο οι θεοί και τα ζώα. Οι άνθρωποι, από την πλευρά τους, χρειάζονται συμμάχους για να είναι ασφαλείς. Το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης έχει σαφή συνείδηση του πρωτείου της ασφάλειας καθίσταται εμφανές σε επόμενα κεφάλαια των *Πολιτικών*, όταν συμβουλεύει τους ηγεμόνες να έχουν κάποιους κινδύνους πρόχειρους για να κρατούν τους πολίτες σε επαγρύπνηση.

Το μάθημα του Θουκυδίδη και του Αριστοτέλη σχετικά με τον φόβο των εξωτερικών απειλών έγινε ιδιαίτερα επείγον στη Ρώμη κατά την περίοδο των Καρχηδονιακών Πολέμων. Στην περιφέρειά της, η Ρώμη κυριαρχούσε σε εδάφη που επεκτείνονταν διαρκώς και που κατοικούνταν από ένα πλήθος λαών. Στο κέντρο της, αυτό που κυρίως τη χαρακτήριζε ήταν η συνεχής ένταση ανάμεσα στους πατρικίους και τους πληβείους. Οι Ρωμαίοι ιστορικοί, από τον

Ποσειδώνιο μέχρι τον Σαλλούστιο, αλλά και οι μεταγενέστεροι, αντιμετώπισαν τον φόβο της καρχηδονιακής απειλής ως τη δύναμη εκείνη που απέτρεπε την έκρηξη ενός εμφυλίου πολέμου στη Ρώμη. Το φόβητρο αυτό επηρέαζε τόσο έντονα την ζωή των Ρωμαίων ώστε ακόμα και οι νταντάδες έλεγαν στα «δύστροπα παιδιά ότι ο Αννίβας θα ερχόταν να τα πιάσει».² Η υποδειγματική ερμηνεία του Σαλλούστιου άνοιξε νέους δρόμους γιατί ενέτασσε τις περιγραφές του αρνητικού συνασπισμού στο ευρύτερο πλαίσιο της αξιολόγησής του για τη ρωμαϊκή παρακμή. Σε αντίθεση με τον Θουκυδίδη και τον Αριστοτέλη, που περιγράφουν τη συγκρότηση των πολιτικών ομάδων και συμμαχιών αφήνοντας τον αναγνώστη να βγάλει τα δικά του συμπεράσματα, ο Σαλλούστιος δεν διστάζει να εκφράσει τη λύπη του για τον εκφυλισμό της Ρώμης, που οφειλόταν στην εξουδετέρωση της καρχηδονιακής απειλής. Στην εδραία ερμηνεία του *metus hostilis* από τον Σαλλούστιο, ο Άγιος Αυγουστίνος βρήκε την απόδειξη για την πτώση της πολιτείας του ανθρώπου, αλλά και για το ότι η πτώση της Ρώμης είχε ξεκινήσει πολύ πριν από τη μεταστροφή της στον χριστιανισμό.

Στην αρχή του δικού του έργου για τη Ρώμη, ο Μακιαβέλλι υποστηρίζει ότι πρόκειται ν' ακολουθηθεί ένα μονοπάτι που κανένας δεν είχε ακόμα διαβεί. Έστω και απροσδόκητα, η δήλωσή του αποδεικνύεται αληθής, καθώς προϋποθέτει την επιστροφή στους αρχαίους συγγραφείς, οι θεωρίες των οποίων φαίνονταν πολύ οικείες. Το σημαντικότερο δίδαγμα του Μακιαβέλλι είναι ότι οι πόλεις πρέπει ν' αναχθούν στις απαρχές τους για να ενισχυθούν και να εξοικειωθούν εκ νέου με την ουσιαστική τους ταυτότητα. Αυτό διδάχτηκε κι εκείνος από την επιστροφή του στους αρχαίους

2 Cary & Scullard, *A History of Rome*, 148.

συγγραφείς, και πιο συγκεκριμένα στον Τίτο Λίβιο και την ιστορία του για τις απαρχές της Ρώμης. Ταυτόχρονα, ακολουθεί κι ο ίδιος τη δική του συμβουλή, αφού επιλέγει το άτομο, πεπτωκό ή μη, ως αφετηριακό σημείο της πολιτικής έρευνας. Η διπλή αυτή επιστροφή στις πρώτες αρχές οδηγεί τον Μακιαβέλλι στη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι η ανάκτηση του κράτους είναι ο καλύτερος τρόπος διατήρησής του. Με τον καιρό, το κράτος αποδυναμώνεται, ενώ τα άτομα παύουν να έχουν σαφή αίσθηση της ταυτότητάς τους, αλλά και του στόχου που τα καθοδηγούσε αρχικά. Τελικά, οι προτεραιότητες ιεραρχούνται εκ νέου, σχηματίζονται ρωγμές και οι εσωτερικές ταραχές υποκαθιστούν στην ημερήσια διάταξη την εξωτερική απειλή. Ο Μακιαβέλλι παρατηρεί ότι όλα τα κράτη έχουν διαφορετικούς τρόπους ανασύστασης ενός μέρους της ψυχικής και πνευματικής διάθεσης που τα χαρακτήριζε αρχικά· μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται συνήθως η αναδιανομή των αξιωμάτων και η ανασυγκρότηση των θεσμών, αλλά τελικά κι αυτοί αποδεικνύονται ανεπαρκείς για την επιτέλεση του συγκεκριμένου σκοπού. Ταυτόχρονα, αναγνωρίζει ότι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος να πραγματοποιηθεί αυτή η επιστροφή του κράτους στις απαρχές, μέσω της έκθεσής του σε εξωτερικούς κινδύνους, είναι και ο πιο επικίνδυνος. Αν το μέτρο αστοχήσει, ίσως αποβεί καταστροφικό, διότι, αντί να αναβάλλει τη διάλυση του κράτους, μπορεί να την επισπεύσει.

Ο Μακιαβέλλι απομακρύνθηκε από την παράδοση του Σαλλούστιου στο μέτρο που δεν ενδιαφερόταν για την ηθική αξιολόγηση του αρνητικού συνασπισμού. Όντας στην καλύτερη περίπτωση αδιάφορος και στη χειρότερη απόλυτα εχθρικός προς την ηθική αντιμετώπιση των πολιτικών ζητημάτων, ενδιαφέρθηκε κυρίως για την αποτελεσματικότητα των προτεινόμενων μέτρων. Η εξέταση των πλεο-

νεκτημάτων της επιστροφής των δημοκρατιών στις αρχές τους υπήρξε αντικειμενική και μάλλον νηφάλια, αν και για τους επικριτές του τα στοιχεία αυτά συνιστούσαν μειονεκτήματα, αφού αποτελούσαν μια επιπρόσθετη απόδειξη της ανηθικότητάς του. Ανάμεσα στους επικριτές του ξεχωρίζουν οι Ζαντιγιέ, Μποντέν και Μποτέρο. Οι προσπάθειες των στοχαστών αυτών να αναστυλώσουν την ηθική στο πεδίο της πολιτικής και να την αποκαταστήσουν σ' έναν κόσμο πλασμένο από έναν Αγαθό Δημιουργό έχουν πολλά αναμενόμενα, αλλά και κάποια απροσδόκητα στοιχεία. Οι ηχηρές καταγγελίες του μακιαβελλισμού αφθονούν, όπως και οι προτάσεις για πολιτικές που μόνο κατ' όνομα δεν είναι μακιαβελλικές. Οι πιο εντυπωσιακές από αυτές είναι όσες αφορούν τη χρήση των εξωτερικών απειλών για την ενίσχυση της κοινότητας και την απαλλαγή της από ανεπιθύμητα στοιχεία και κακές συνήθειες. Η σφοδρότητα, ωστόσο, με την οποία επιτίθενται στις θέσεις του Μακιαβέλλι οι επικριτές του δεν αποπροσανατόλισε πλήρως τις θεωρίες τους. Το κύμα αντιδράσεων έθεσε τον Μακιαβέλλι και τα ζητήματα για τη διατήρηση του κράτους στο επίκεντρο του πολιτικού λόγου, καθιστώντας έτσι δυνατή την εμφάνιση των συστηματικών θεωριών του νεωτερικού κράτους.

Στα τέλη του 16ου αιώνα, όλα τα στοιχεία για τη συγκρότηση μιας τέτοιας συστηματικής θεωρίας βρίσκονταν στη θέση τους. Ανάμεσά τους προείχαν το ενδιαφέρον για τη διατήρηση του κράτους, η συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι κάθε προσπάθεια διατήρησης του κράτους πρέπει να έχει ως αφετηρία την ανθρώπινη ψυχολογία, η έννοια της κυριαρχίας και η ανάγκη επιστημονικής —ή τουλάχιστον κατ' επίφαση επιστημονικής— προσέγγισης περίπλοκων ζητημάτων. Όποια κι αν ήταν η διαφωνία τους με τον Μακιαβέλλι στο πεδίο της ηθικής, οι πολιτικοί στοχαστές δεν

αμφισβήτησαν τη θεμελιώδη του προκείμενη ότι το κράτος έπρεπε να διατηρείται — και η συμφωνία επί της αρχής αυτής δεν ήταν μικρό πράγμα. Από τη στιγμή που η συζήτηση μετατοπίστηκε από τον σκοπό στα μέσα, η αποστολή του Μακιαβέλλι έγινε πολύ πιο απλή. Το ενδιαφέρον του για την ανθρώπινη ψυχολογία ως το κατάλληλο θεμέλιο για τη διατήρηση του κράτους υπήρξε εξίσου σημαντικό. Όσον αφορά το στοιχείο αυτό, οι επιθέσεις εναντίον του ήταν λιγότερο σφοδρές, αφού, σε τελευταία ανάλυση, ο μακιαβελλικός άνθρωπος δεν απέχει και τόσο πολύ από τον πεπτωκότα άνθρωπο. Παρότι αναφέρεται αποκλειστικά στην εσωτερική πολιτική, η έννοια της κυριαρχίας όπως τη διατύπωσε ο Μποντέν έθεσε τις βάσεις για μια συνολική εξέταση της διαφοράς ανάμεσα στο κράτος και τη φυσική κατάσταση της ανθρωπότητας. Οι εξελίξεις αυτές συνέπεσαν με την αύξηση του ενδιαφέροντος για τις συστηματικές προσεγγίσεις στην επίλυση των πολιτικών προβλημάτων και με την αναζήτηση τρόπων με τους οποίους θα μπορούσε να εφαρμοστεί η επιστημονική μέθοδος σε κάθε πτυχή της ζωής.

Αυτή ήταν η περιρρέουσα ατμόσφαιρα στην οποία βρέθηκε ο Τόμας Χομπς, όταν ο βασιλιάς της Αγγλίας διακήρυξε το δικαίωμά του — που αμφισβητήθηκε από τους υπηκόους του — να αποφασίζει εκείνος αν το κράτος βρίσκεται σε κίνδυνο ή όχι. Στην πολιτική θεωρία του, που διατυπώθηκε ως απάντηση στα γεγονότα αυτά, ο Χομπς εξήγγειλε την ίδρυση της πολιτικής επιστήμης. Η επιστημονική προσέγγιση της πολιτικής συνίστατο στη σωστή χρήση όλων των ανεπεξέργαστων υλικών που του κληροδότησαν οι προγενέστεροι στοχαστές της θεωρίας του «κρατικού συμφέροντος». Συνεχίζοντας την παράδοση του Μακιαβέλλι, ο Χομπς διαμόρφωσε μια λεπτομερή θεωρία για την ανθρώπινη φύση πριν προχωρήσει στην εξέταση

του πώς αυτή επηρεάζει την πολιτική. Αναζητώντας ένα θεμέλιο που θα γινόταν αποδεκτό από όσο το δυνατόν περισσότερους ανθρώπους, ο Χομπς στράφηκε στον φόβο — ένα οικείο όσο και οικουμενικό ανθρώπινο χαρακτηριστικό που έχει τόσο λογικά όσο και συναισθηματικά στοιχεία. Η αναζήτηση ενός υπέρτατου αγαθού [*summum bonum*] είχε αποτύχει επανειλημμένα. Ο Χομπς υποστήριξε ότι ο φόβος θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως ένα υπέρτατο κακό [*summum malum*] και, για να πείσει τους αναγνώστες του ότι είχε δίκιο, τους παρακίνησε να κοιτάζουν μέσα τους.

Συνδυάζοντας αυτό το σημείο εκκίνησης με την ανάγκη για έναν καλύτερο τρόπο επίτευξης των ψυχολογικών αποτελεσμάτων μιας επιστροφής στις απαρχές των πόλεων, ο Χομπς φιλοτέχνησε την εικόνα της φυσικής κατάστασης και προέτρεψε τους αναγνώστες του να αναλογιστούν τις συνέπειες ενός βίου χωρίς την προστασία ενός ηγεμόνα, ενός βίου που είναι «μοναχικός, ενδεής, βρωμερός, κτηνώδης και βραχύς».³ Η επινοητικότητα της θεωρητικής κατασκευής του Χομπς δεν συνίστατο μόνο στην ικανότητά της να κινητοποιεί τη φαντασία, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο τη συνέδεε με την πραγματικότητα. Η φυσική κατάσταση δεν ήταν ένα κήμα της φαντασίας, ένας μύθος για μια εποχή που δεν είχε υπάρξει ποτέ. Όποιος αμφισβητούσε την αλήθεια της δεν είχε παρά ν' απαρνηθεί την προστασία του ηγεμόνα και να δοκιμάσει τους κινδύνους μιας ζωής δίχως μια κυρίαρχη δύναμη που προκαλεί δέος σε όλους. Η πλευρά αυτή της φυσικής κατάστασης την έκανε αρκετά οικεία ώστε να γίνεται πιστευτή. Ως τέτοια, αποτελούσε την τέλεια λύση του προβλήματος του Μακιαβέλι-

3 Τόμας Χομπς, *Λεβιάθαν, ή Ύλη, μορφή και εξουσία μιας εκκλησιαστικής και λαϊκής πολιτικής κοινότητας*, XIII, 196.

λι. Είχε τα αποτελέσματα μιας επιστροφής στις απαρχές και συνάμα εγκυμονούσε λιγότερους κινδύνους από όσους υπήρχαν στο πραγματικό εγχείρημα. Εκτός αυτού, μέσω της προσθήκης μιας «εξωτερικής» άποψης για την κοινότητα, ο Χομπς διεύρυνε την αυστηρά «εσωτερική» αντίληψη του Μποντέν για την απόλυτη κυριαρχία, καθιστώντας ρητή την υπόρρητη θέση του τελευταίου ότι ο ηγεμόνας είναι ο απόλυτος φορέας της εξουσίας. Τίποτα δεν δείχνει καλύτερα την εγκυρότητα αυτού του συμπεράσματος από την αντίθεση ανάμεσα στο εσωτερικό της κοινότητας και τον αναρχικό κόσμο που βρίσκεται εκτός των ορίων της.

Το θεμελιωδώς συγκρουσιακό όραμα του Χομπς και η σύνδεση του λόγου με τα πάθη έδωσαν ώθηση σ' ένα ρεύμα πολιτικής σκέψης επικεντρωμένης στα αρνητικά κοινωνικά συναισθήματα. Έχοντας ως σημείο αφετηρίας ένα ευρύ φάσμα ανθρωπίνων κινήτρων που προηγουμένως ήταν περιφρονημένα, όπως η πλεονεξία, ο φθόνος και το μίσος, οι θεωρίες αυτές έφεραν στο προσκήνιο την έννοια του αρνητικού αυτοπροσδιορισμού —δηλαδή του προσδιορισμού σε αντίθεση και σε αντιδιαστολή προς τους άλλους—, εδραιώνοντάς την ως μια αναπόδραστη και ρητή παράμετρο της πολιτικής σκέψης. Αρχικά, η αντίδραση στις διδαχές του Χομπς είχε πολλά κοινά στοιχεία μ' εκείνη που είχε εκδηλωθεί ενάντια στα πολιτικά έργα του Μακιαβέλλι. Όπως και οι διάδοχοι του Φλωρεντινού, έτσι και οι πολιτικοί στοχαστές που έζησαν κι έγραψαν από τα μέσα του 17ου αιώνα και μετά δεν μπορούσαν ν' αγνοήσουν τον Χομπς. Η έννοια της φυσικής κατάστασης αποτέλεσε το βασικό στοιχείο της πολιτικής σκέψης καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα, ενώ συνέχισε να αποτελεί αντικείμενο συζήτησης σε όλο τον 19ο και 20ό αιώνα αναφορικά με τις διεθνείς σχέσεις. Υπήρχε, ωστόσο, και μια σημαντική διαφορά. Ενώ η

άποψη του Μακιαβέλλι για τους ανθρώπους ήταν το μικρότερο από τα προβλήματά του, ο τρόπος με τον οποίο τους παρουσίαζε ο Χομπς επικρίθηκε σφοδρά. Αν και δέχτηκε τα βασικά στοιχεία της χομπσιανής φυσικής κατάστασης, ο Ρουσσώ υποστήριξε ότι έπρεπε να πάμε ακόμα πιο πίσω, σε μια εποχή που ο άνθρωπος ήταν πολύ πιο μοναχικό και εξημερωμένο πλάσμα.

Οι πολέμιοι του Χομπς, ακριβώς όπως και οι αντίπαλοι του Μακιαβέλλι, οι οποίοι ανακάλυψαν ότι κάποιες πτυχές της θεωρίας του Φλωρεντινού δεν μπορούσαν να απορριφθούν, διαπίστωσαν ότι, όσο θλιβερή και να ακουγόταν η άποψη του Χομπς για την ανθρώπινη φύση, αποτελούσε μια σοβαρή πρόκληση. Αυτό ίσχυε κατά μείζονα λόγο για την ανάλυση του κράτους στο διεθνές πλαίσιο. Στο κάτω κάτω, αν οι άνθρωποι δεν ήταν τόσο επικίνδυνοι όσο πίστευε ο Χομπς, τι καθιστούσε αναγκαία την ύπαρξη κρατών και τη διεξαγωγή πολέμων; Το γεγονός ότι, για να αποδειχτεί το λάθος του Χομπς, θα έπρεπε να δοθεί κάποιου είδους απάντηση σε αυτό το ερώτημα κατέστη γρήγορα σαφές. Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα είδαν το φως της δημοσιότητας αρκετές πραγματείες για το ζήτημα του πολέμου και τις προοπτικές της αιώνιας ειρήνης, ενώ περίσσεψαν και οι συζητήσεις για τις ομοσπονδίες κρατών και τις διεθνείς ενώσεις. Οι δύο σημαντικότερες ίσως προσπάθειες αυτού του είδους κατά τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν τα προγράμματα του Σαν-Πιερ και του Καντ περί αιώνιας ειρήνης. Οι θεωρητικές αυτές προσπάθειες, οι οποίες διαδόθηκαν και συζητήθηκαν ευρέως και στις οποίες απάντησαν πολλοί —ανάμεσά τους και ο Ρουσσώ, που αντέκρουσε τον πρώτο, και ο Χέγκελ που διαφώνησε με τον δεύτερο—, αποκαλύπτουν τον βαθμό στον οποίο οι απόψεις του Χομπς επηρέασαν τη μεταγενέστερη πολιτική

σκέψη. Οι αντιπαραθέσεις αυτές είναι εντυπωσιακές γιατί δείχνουν ότι τόσο οι υπερασπιστές όσο και οι πολέμιοι του προτάγματος της αιώνιας ειρήνης μιλούν με χομπσιανούς όρους, αισθάνονται την ανάγκη να επιληφθούν των ζητημάτων που απασχόλησαν τον Χομπς και να αναπτύξουν τα επιχειρήματά τους έχοντας ως κεντρικό άξονα μια θεμελιωδώς χομπσιανή κοσμοθεωρία. Ο Χομπς δεν είναι ένας στοχαστής που συνδέεται παραδοσιακά με τη συγκεκριμένη περίοδο, κι ωστόσο, οι συζητήσεις αυτές αποκαλύπτουν τον βαθμό της επιρροής του, εξηγώντας έτσι τους λόγους για τους οποίους ένα συγκρουσιακό πρότυπο στο οποίο κυριαρχούν η αρνητικότητα, η σύγκριση και η αντίθεση επικράτησε στις εκκολαπτόμενες τότε επιστήμες της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας. Αλλά το πρότυπο αυτό εξηγεί κι ένα από τα πιο περίεργα μυστήρια — τη φήμη που έχει ο Χομπς μεταξύ των θεωρητικών των διεθνών σχέσεων. Στα εγχειρίδια της επιστήμης αυτής, ο Χομπς αναφέρεται συχνά ως ένας από τους ιδρυτές της, αν και δεν είναι καθόλου σαφές γιατί ένας στοχαστής που αφιερώνει μόνο λίγες γραμμές στις σχέσεις μεταξύ των κρατών θα έπρεπε να εκλαμβάνεται ως θεωρητικός των διεθνών σχέσεων. Η εξήγηση που δίνεται συνηθέστερα είναι ότι η χομπσιανή περιγραφή της αναρχίας στη φυσική κατάσταση αποτελεί την καλύτερη μεταφορά για τις διακρατικές σχέσεις. Μια άλλη εξήγηση αφορά το γεγονός ότι ο Χομπς είναι ο πιο γνωστός από εκείνους τους θεωρητικούς που παρυσιάζουν το κράτος ως έναν ενιαίο παράγοντα, λόγω κυρίως —αλλά όχι μόνο— της διάσημης προμετωπίδας του *Λεβιάθαν*. Οι λόγοι αυτοί, αν και σημαντικοί, δεν αρκούν για να εξηγήσουν τη θέση του Χομπς ως θεωρητικού του διεθνών σχέσεων. Η ιστορία του γερμανικού χομπσιισμού μάς παρέχει τον συνδετικό κρίκο που λείπει.

Το ενδιαφέρον για την πολιτική σκέψη του Χομπς παρέμεινε έντονο εκτός των συνόρων της χώρας του καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου και του 19ου αιώνα, ενώ στα τέλη του 19ου αιώνα οι πιο σημαντικοί μελετητές της πολιτικής σκέψης του Χομπς ήταν Γερμανοί. Για να κατανοήσουμε την επιρροή του Χομπς στην επιστήμη των διεθνών σχέσεων, πρέπει να εξετάσουμε δύο ιδιαιτέρως σημαντικά παραδείγματα του γερμανικού χομπσιισμού: τις πολιτικές θεωρίες του Καρλ Σμιτ, ο οποίος θεωρούσε τη διάκριση φίλου/εχθρού το έσχατο πολιτικό κριτήριο, και του Χανς Μοργκεντάου, ο οποίος ενσωμάτωσε τις ουσιωδέστερες πτυχές της σμιτιανής θεωρίας στη δική του εκδοχή πολιτικού ρεαλισμού. Ο Σμιτ όριζε τη σφαίρα του πολιτικού ως αυτή στην οποία η δυνατότητα άρνησης της ύπαρξης κάποιου είναι αυτό που ορίζει τον εχθρό· το συγκεκριμένο είδος υπαρξιακής απειλής είναι εκείνο που καθιστά μια σχέση πολιτική, κι όχι ηθική, οικονομική ή αισθητική. Η σαφώς χομπσιανή αυτή άποψη υπήρξε η πιο σημαντική πηγή έμπνευσης του Μοργκεντάου όσο καιρό έζησε στην Ευρώπη. Όταν μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες, η άποψη αυτή διαδόθηκε στον Νέο Κόσμο και έγινε η βάση για τη μελέτη των διεθνών σχέσεων στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα.

Σε περιόδους σχετικής ειρήνης και ευημερίας, η ασφάλεια τείνει να χάνει το πρωτείο της και να υποχωρεί στην κλίμακα των ανθρωπίνων προτεραιοτήτων. Έτσι, όσοι επικεντρώνουν την προσοχή τους σε ζητήματα ασφάλειας θεωρείται είτε ότι ανησυχούν υπερβολικά είτε ότι καπηλεύονται τον φόβο ή ακόμα ότι χρησιμοποιούν τα θέματα αυτά ως προκάλυψη για την προώθηση αμφιλεγόμενων πολιτικών σχεδίων. Ένα μεγάλο μέρος του σκεπτικισμού και της κριτικής αυτής είναι δικαιολογημένο, αν και υπάρχουν κά-

ποιες πτυχές της ασφάλειας που παραμένουν επείγουσες, καίτοι θεωρούνται δεδομένες. Πρόκειται για μια αναγκαία συνέπεια της ειρήνης και της ευημερίας που δεν έχει μόνο θετικές, αλλά και αρνητικές πλευρές. Η συνεχής ανησυχία θα ήταν παραλυτική, αλλά η αγνόηση του πραγματικού κινδύνου και του κακού θα ήταν ολέθρια. Όπως επισημαίνει η Shklar, οι αγώνες μας για την απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων και τη συγκρότηση πολιτικών θεσμών έχουν ως αφετηρία την αναγνώριση του φόβου και του κακού.⁴ Έτσι, ο ίδιος ο φόβος του κακού, το συναίσθημα που πυροδοτεί το ενδιαφέρον μας για τη συντήρηση και την ασφάλειά μας, γίνεται ο εχθρός, το επίκεντρο της πολιτικής συνειδητοποίησης, της επαγρύπνησης και της ουσιαστικής συλλογικής δράσης. Ακόμα κι αυτός ο εχθρός δεν είναι οικουμενικός, καθώς φέρνει σε αντιπαράθεση όσους αντιτίθενται στο κακό και όσους απειλούν να το διαπράξουν, κι ωστόσο ενδέχεται κάλλιστα να είναι ό,τι καλύτερο μπορούμε να ελπίζουμε.

Πολλοί από τους στοχαστές που εξετάζονται σε τούτο το βιβλίο είναι γνωστοί ως άγγελοι κακών ειδήσεων. Οι απόψεις τους για την ανθρώπινη φύση εκφράζουν στην καλύτερη περίπτωση «επιφυλακτικότητα», αφού αντιμετωπίζουν τον άνθρωπο «ως ένα “επικίνδυνο” ή ακίνδυνο, ένα ριψοκίνδυνο ή ένα αθώα μη ριψοκίνδυνο ον».⁵ Ωστόσο, η έρευνα για τον ρόλο του αρνητικού συνασπισμού στην ιστορία της πολιτικής σκέψης αποκαλύπτει ότι, ακόμα και στα επιχειρήματα στοχαστών που δεν μελετώνται από τη σκοπιά αυτή, ενυπάρχει, έστω και υπόρρητα, μια βασική έγνοια για την ασφάλεια. Έτσι, φαινομενικώς οικεία κείμενα από την ιστορία της πολιτικής σκέψης αποκαλύπτουν

---

4 Shklar, *Ordinary Vices*, 5, 237-38.

5 Σμιτ, *Η έγνοια του πολιτικού*, 91.

παραγνωρισμένες και σημαντικές νέες πτυχές, με συνέπειες που συχνά προκαλούν έκπληξη. Εξετάζοντας αυτά που λένε οι εν λόγω στοχαστές για τους τρόπους με τους οποίους συγκροτούνται οι πολιτικοί συνασπισμοί και ανταποκρίνονται στην παρουσία των κοινών απειλών, το ανά χείρας βιβλίο ακολουθεί κάποια πολύ γνωστά μονοπάτια, αλλά και εκθέτει ορισμένες άγνωστες πτυχές της επιχειρηματολογίας τους, ενώ συχνά αμφισβητεί τις καθιερωμένες ερμηνείες των κειμένων αυτών.

Το γεγονός ότι ο αρνητικός συνασπισμός αποτελεί τον πυρήνα όλων αυτών των θεωριών σημαίνει ότι υπάρχει μια γενική συμφωνία σε πολλά ζητήματα, αλλά και σημαντικές διαφορές που δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε. Η αποκλειστική επικέντρωση του ενδιαφέροντός μας στην ομοιότητα ή στη διαφορά είναι ελκυστική, αλλά πρέπει να την αποφεύγουμε όσο μπορούμε περισσότερο. Από τη μια πλευρά, η οικουμενικότητα του αρνητικού συνασπισμού αποκαλύπτει την ύπαρξη ενός ανθεκτικού συνόλου βασικών χαρακτηριστικών που τον καθιστούν αναγνωρίσιμο από την εποχή του Πελοποννησιακού Πολέμου μέχρι τον Ψυχρό Πόλεμο και τον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας», αλλά και πέραν αυτού. Από την άλλη πλευρά, οι ιδιαίτερες περιστάσεις δημιουργούν, εκτός από τα παλιά, και νέα προβλήματα, και καθένας από τους στοχαστές που εξετάζονται εδώ καλείται να αντιμετωπίσει ορισμένα από αυτά. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι οι εν λόγω συγγραφείς παρουσιάζονται κατά χρονολογική σειρά. Καθώς προκύπτουν νέα εμπόδια, οι παλιές παρατηρήσεις και μέθοδοι δοκιμάζονται και βελτιώνονται για να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις των καιρών, ενώ προτείνονται αναθεωρήσεις και καινοτομίες, αλλά και εκτενής σχολιασμός όσων προηγήθηκαν. Κατά συνέπεια, ένας τρόπος να περιγράψουμε

την τροχιά της έννοιας αυτής στην πολιτική σκέψη είναι να την παρουσιάσουμε ως μια σειρά δράσεων και αντιδράσεων. Αλλά, αν περιοριστούμε σε αυτό, θα δώσουμε υπερβολική έμφαση στις διαφορές, με κίνδυνο να χάσουμε από τα μάτια μας τις ομοιότητες. Πίσω από τις τολμηρές αξιώσεις για καινοτομία και τις αναγγελίες νέων ανακαλύψεων υπάρχει μια βαθιά συμφωνία γύρω από το γεγονός ότι όλοι οι άνθρωποι αυτοπροσδιορίζονται όχι μόνο ανακαλύπτοντας ποιοι είναι, αλλά και βρίσκοντας ποιοι δεν είναι.

ΑΡΝΗΤΙΚΟΣ ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ

...Διότι ο άνθρωπος εκ φύσεως διαλέγει το μικρότερο κακό...
—Τόμας Χομπς¹

ΑΡΝΗΤΙΚΟΣ ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ

Ο όρος *αρνητικός συνασπισμός* αναφέρεται στη συγκρότηση πολιτικών ομάδων (εντός της ομάδας), η οποία εδράζεται στην ταύτιση με άλλα άτομα ή ομάδες που τοποθετούνται με παρόμοιο τρόπο έναντι μιας εξωτερικής οντότητας, όπως είναι ένα άλλο άτομο ή μια άλλη ομάδα (εκτός της ομάδας).² Ενώ, για παράδειγμα, οι πολιτικές ομάδες μπορεί να συγκροτούνται για διάφορους θετικούς λόγους, βάζει μιας κοινής γλώσσας ή θρησκείας ή για την επιδίωξη

1 Λεβιάθαν, XIV, 209.

2 Οι όροι *εντός της ομάδας* [*in-group*] και *εκτός της ομάδας* [*out-group*] επινοήθηκαν από τον William Graham Sumner, ο οποίος υποστηρίζει:

Όλα τα μέλη μιας ομάδας είναι σύντροφοι και έχουν κοινά συμφέροντα έναντι κάθε άλλης ομάδας. Αν υποθέσουμε την ύπαρξη μιας οπτικής γωνίας σε μια ομάδα που μπορεί ν' αποκαλέσουμε «δική μας ομάδα» ή «εντός της ομάδας», τότε κάθε άλλη ομάδα είναι για μας μια «ομάδα άλλων» ή «εκτός της ομάδας». Το αίσθημα που κυριαρχεί μεταξύ των μελών της «δικής μας ομάδας» είναι αυτό της ειρήνης και της συνεργασίας· το αίσθημα που κυριαρχεί μέσα σε μια ομάδα έναντι των ξένων είναι αυτό της εχθρότητας και του πολέμου. Τα δύο αυτά αισθήματα είναι απολύτως συμβατά μεταξύ τους· στην πραγματικότητα, αλληλοσυμπληρώνονται («War», 142).

Πρβλ. Brewer & Brown, «Intergroup Relations», 559.

ενός συγκεκριμένου κοινού στόχου, όπως η κατάκτηση ορισμένων εδαφών, ένα ουσιώδες τμήμα αυτού που ενώνει τα μέλη τους είναι η κοινή διαφορά τους από μια εξωτερική οντότητα, όπως ένας κοινός εχθρός. Ο αρνητικός συνασπισμός συγκροτείται σε κρίσιμες στιγμές της ζωής των πολιτικών ομάδων: κατά την ίδρυσή τους, αλλά και κατά τη διάρκεια κρίσεων που απειλούν την ενότητα και την ύπαρξή τους.³ Υπάρχουν περίοδοι στις οποίες ο αρνητικός συνασπισμός είναι η κύρια αιτία τάυτισης των ατόμων με μια ομάδα. Σε άλλες περιόδους, ο αρνητικός συνασπισμός εκδηλώνεται μόνο στο παρασκήνιο, καθώς ένα σύνολο ξεκάθαρα αναγνωρίσιμων θετικών χαρακτηριστικών συνενώνουν τα μέλη της πολιτικής ομάδας. Ωστόσο, ο αρνητικός συνασπισμός, ανεξάρτητα από το αν αποτελεί πρωτεύουσα, δευτερεύουσα ή ελάχιστα συμπληρωματική αιτία, είναι πάντα ένα από τα στοιχεία της διαδικασίας μέσω της οποίας τα άτομα κατασκευάζουν την πολιτική τους ταυτότητα και ταυτίζονται με πολιτικές ομάδες.

Εξ ορισμού, η διαφοροποίηση είναι ένα από τα χαρακτηριστικά της συγκρότησης των ομάδων. Με την εξαίρεση μιας ομάδας που θα περιλάμβανε τους πάντες, οπότε δεν θα είχε και λόγο ύπαρξης, η διακήρυξη της πρόθεσης κάποιων να συγκροτήσουν μια ομάδα ισοδυναμεί με μια διακήρυξη διαφοράς από όσους δεν θα περιλαμβάνονται σε

3 Σύμφωνα με τον Coser: «Ο ανταγωνισμός μ' έναν κοινό εχθρό μπορεί να καταστεί συνδετικό στοιχείο κατά δύο τρόπους. Μπορεί να οδηγήσει στην ίδρυση νέων ομάδων με διακριτά όρια, ιδεολογίες, πιστεύω και κοινές αξίες, ή, αν δεν φτάσει μέχρις αυτού του σημείου, να καταλήξει σε εργαλειώδη τύπου συνασπισμούς ενώπιον ενός κοινού κινδύνου». Ο Coser προσθέτει: «η ανάδυση τέτοιου είδους συνασπισμών μεταξύ απομονωμένων, κατά τα άλλα, ατόμων αποτελεί ένα “ελάχιστο” ενοποίησης» (*The Functions of Social Conflict*, 140).

αυτή, και, βέβαια, η συνέχιση της ύπαρξης της ομάδας επιβεβαιώνει τη διαφορά. Η διαφοροποίηση αυτή ισχύει για κάθε ομάδα, πολιτική και μη.⁴ Σε ορισμένες περιπτώσεις, είναι μόνο η λογική προέκταση μιας ένωσης θεμελιωμένης σε κοινά θετικά στοιχεία, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση μιας ομάδας φιλοτελιστών. Αυτό που ενώνει τα εν λόγω άτομα είναι η εκτίμηση της αξίας των γραμματοσήμων, ενώ είναι πιθανό ότι αντιλαμβάνονται την ομάδα τους μάλλον από την άποψη της εκτίμησης αυτής και των συνεπειών της παρά ως διακριτή από εκείνες που είτε μισούν τα γραμματόσημα είτε είναι απολύτως αδιάφορες γι' αυτά. Σε μια τέτοια περίπτωση, η διαφοροποίηση από τους μη φιλοτελιστές είναι ένα γεγονός που προκύπτει από τη συγκρότηση και τη συνέχιση του συνασπισμού τους, ένα γεγονός που βρίσκεται στο παρασκήνιο και είναι απίθανο να έχει παίξει κάποιο ρόλο στη συγκρότηση της ομάδας ή να έχει μετέπειτα ξεχωριστή θέση στη συνείδηση των μελών της. Ωστόσο, ο τρόπος αυτός σκέψης για την εν λόγω ομάδα είναι πολύ πιθανό να αλλάξει, αν κάποια μέρα η κυβέρνηση αποφασίσει να απαγορεύσει τη συλλογή γραμματοσήμων και να κατασχέσει και να κάψει όλα τα υπάρχοντα γραμματόσημα.

Οι θεωρίες των ομάδων επικεντρώνονται συνήθως στον σκοπό για τον οποίο υπάρχει μια ομάδα ή στα χαρακτηριστικά της, όπως το μέγεθος και η οργάνωσή της.⁵ Και οι δύο τρόποι εξέτασης είναι σημαντικοί για την κατανόηση

4 Βλ. τη συζήτηση της ιδιότητας του μέλους και των συνδηλώσεών της από τον Walzer (*Spheres of Justice*, 31-63).

5 Ο Olson, λ.χ., θεωρεί ότι οι μελέτες της συλλογικής δράσης επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους στον σκοπό, παραμελώντας τα χαρακτηριστικά. Παρουσιάζει, μάλιστα, την ανάλυσή του ως μια προσπάθεια που διορθώνει το λάθος της τάσης αυτής, υποστηρίζο-

μιας ομάδας, αν και υπάρχει μια ενδιαφέρουσα πτυχή στην ιστορία κάθε ομάδας που υποδηλώνεται κυρίως από τη φύση και τον σκοπό της και που συχνά χάνεται εξαιτίας αυτού του πράγματος: το πώς η σχέση της με τους ξένους διαμορφώνει την ίδια την ομάδα, αλλά και την ταυτότητα των μελών της. Η θεωρία του αρνητικού συνασπισμού υποστηρίζει ότι η σχέση αυτή αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα μιας πλήρους κατανόησης της ομάδας για δύο λόγους. Πρώτον, συμπληρώνει προσεγγίσεις που επικεντρώνονται στα χαρακτηριστικά και τους στόχους μιας ομάδας, ρίχνοντας εκ νέου φως στα ευρήματά τους. Δεύτερον, μπορεί να προσφέρει επιπρόσθετες πληροφορίες που δεν είναι διαθέσιμες μέσω μιας περιορισμένης εστίασης στην ομάδα και τους στόχους της. Η σημασία των δύο αυτών λειτουργιών είναι προφανής: άλλο πράγμα, λόγου χάριν, είναι να γνωρίζουμε ότι μια συγκεκριμένη ομάδα προσπαθεί να καταλάβει μια συγκεκριμένη έκταση και άλλο να γνωρίζουμε από ποιον προσπαθεί να την πάρει, αλλά και ποιες άλλες ομάδες ή ποιοι παράγοντες μπορεί να επηρεάσουν το αποτέλεσμα. Στην πραγματικότητα, περισσότερες πληροφορίες για τους ξένους μπορεί να οδηγήσουν σε αναθεώρηση των υποθέσεων για τα κίνητρα της ομάδας. Οι προσπάθειες να προσδιορίσουμε τις αιτίες συγκεκριμένων συγκρούσεων αποτελούν πολύ καλά παραδείγματα της ανάγκης πρόσβασης σε αυτού του είδους τις πληροφορίες.⁶ Οι άμεσες αιτίες μπορεί να προσδιορισθούν εύκολα, αλλά ο εντοπισμός των βασικών αιτιών είναι δυσχερέστερος, ενώ η έρευνα της ιστορίας της

ντας, μεταξύ άλλων, ότι το μέγεθος της ομάδας κάνει τη διαφορά (*The Logic of Collective Action*, 5, 53-65).

6 Η δυσκολία ενός τέτοιου προσδιορισμού αποτυπώνεται θαυμάσια από τον Θουκυδίδη στην αρχή της ιστορίας του (Βιβλίο Α', ιδίως Α' 23).

σχέσης μεταξύ των μερών μπορεί να επιφέρει την ανάγκη για αναθεώρηση των αρχικών ερμηνειών σχετικά με τις αιτίες μιας σύγκρουσης.⁷

Στην περίπτωση των πολιτικών ομάδων, ιδιαίτερα, ο ρόλος των ξένων αποτελεί σημαντικό στοιχείο της συλλογικής ταυτότητας. Ενώ όλες οι ομάδες αποβλέπουν στην προώθηση, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, των συμφερόντων των μελών τους, οι πολιτικές ομάδες ξεχωρίζουν από το γεγονός ότι οι σκοποί τους επικεντρώνονται στην προώθηση των συμφερόντων τους σε σχέση (και τις περισσότερες φορές σε αντίθεση) με άλλους, εκτός της ομάδας.⁸ Οι ομάδες είναι

7 Βλ., λ.χ., Stathis N. Kalyvas, «The Ontology of “Political Violence”».

8 Αυτό είναι απλή συνέπεια της παρατήρησης ότι οι άνθρωποι συμμετέχουν σε ομάδες για κάποιο λόγο και ότι οι «οργανώσεις συχνά διαλύονται, αν δεν κάνουν κάτι για να προωθήσουν τα συμφέροντα των μελών τους», όπως υπογραμμίζει ο Olson (*The Logic of Collective Action*, 6). Με αυτή την έννοια, τα συμφέροντα μπορούν να εκληφθούν ως το κίνητρο της απόφασης ενός ατόμου να συμμετάσχει σε μια ομάδα και να παραμείνει μέλος της. Από την άποψη αυτή, μπορεί να περιλαμβάνουν ένα ευρύ φάσμα αγαθών, όπως η απόλαυση της συντροφιάς των άλλων, η ανταλλαγή πληροφοριών, κοινά χόμπι, βελτιωμένες παροχές υγείας, το οικονομικό όφελος και η πολιτική ισχύς. Ο στοιχειώδης αυτός ορισμός του συμφέροντος συμπεριλαμβάνει τα κίνητρα ακόμα κι εκείνων που συμμετέχουν σε ομάδες στόχος των οποίων είναι οι άλλοι, όπως, για παράδειγμα, οι φιλανθρωπικές οργανώσεις (πρβλ. Olson, *The Logic of Creative Action*, 6, σημ. 6). Έτσι, ο στοιχειώδης αυτός τρόπος κατανόησης του συμφέροντος δεν λέει τίποτα για τη σχετική δύναμη των κινήτρων σε σχέση με τις συνέπειες των προσπαθειών της ομάδας. Δεν χρειάζεται, για παράδειγμα, να συνεπάγεται ότι οι άνθρωποι που συμμετέχουν σε φιλανθρωπικές οργανώσεις το κάνουν απλώς γιατί αποκομίζουν κάποιο προσωπικό όφελος (π.χ. ικανοποίηση). Το κίνητρο για τη συμμετοχή σε μια τέτοια οργάνωση θα μπορούσε κάλλιστα να είναι η πίστη τους στην ορθότητα της βοήθειας προς τους άλλους, αλλά, ακόμα και σε αυτή την περί-

πολιτικές γιατί συγκροτούνται μέσω μιας ανταγωνιστικής σχέσης (δηλαδή μέσω της λήψης προφυλάξεων ή της αντίδρασης) με άλλες οντότητες. Η σχέση αυτή δεν είναι απαραίτητο να είναι τόσο ριζική και απόλυτη όσο η σύγκρουση που έχει στο μυαλό του ο Σμιτ, αν και έχει το δυναμικό να εξελιχθεί σε τέτοια.⁹ Έτσι, οι πολιτικές ομάδες ορίζονται, κατά βάση, από κάποια σχέση με τους άλλους, τους ξένους, ανεξάρτητα από το αν συγκεκριμένος στόχος τους είναι η διάσωση ενός αγαθού που ήδη κατέχουν, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση της άμυνας, ή η απόκτηση κάποιου άλλου αγαθού, όπως στην περίπτωση του αγώνα για τα δικαιώματα των εργαζομένων.¹⁰ Με την ίδια τους την ύπαρξη, οι πολιτικές ομάδες κάνουν μια δήλωση με την οποία μία τουλάχιστον εξωτερική οντότητα διαφωνεί ή αναμένεται να διαφωνήσει. Όπου δεν υπάρχει αντίθεση, ή τουλάχιστον το ενδεχόμενο μιας αντίθεσης, δεν υφίσταται λόγος για πολιτική κινητοποίηση.¹¹

πτωση, θα μπορούσε να υποτεθεί ότι τα άτομα αυτά ενδιαφέρονται να προωθήσουν την πίστη αυτή και, ως εκ τούτου, προτιμούν να χρησιμοποιήσουν πιο αποτελεσματικά μέσα για να πετύχουν τον σκοπό τους.

9 Σμιτ, *Η έννοια του πολιτικού*, 45-48.

10 Οι προσπάθειες απόκτησης διαφόρων αγαθών επιτείνονται από τον βαθμό σπανιότητας των επιδιωκόμενων αγαθών, αλλά, όπως δείχνει και η περίπτωση της πάλης εργοδοτών κι εργαζομένων για υψηλότερους μισθούς, οι ανταγωνισμοί για αγαθά μπορούν να συμβάλουν στη σταθεροποίηση των ομάδων και να εξελιχθούν σε συγκρούσεις ανάμεσα σε «εμάς» και σε «αυτούς» χωρίς να είναι παίγνια μηδενικού αθροίσματος.

11 Σε αυτή την περίπτωση, όπως υποστηρίζει ο Wrong ακολουθώντας τον Simmel, «η σύγκρουση είναι κοινωνική σχέση όπως και η συνεργασία» (*The Problem of Order*, 18)· πρβλ. Simmel, «Conflict», 13.

ΦΟΒΟΣ

Τόσο τα άτομα όσο και οι ομάδες βιώνουν μια μεγάλη ποικιλία αρνητικών συναισθημάτων έναντι των άλλων, κι έτσι ο αρνητικός συνασπισμός μπορεί να αναπτυχθεί ως αποτέλεσμα οποιουδήποτε κοινωνικού αισθήματος, όπως ο κοινός φθόνος, η απληστία ή το μίσος. Καθώς οι οικονομικές, ηθικές και πολιτικές θεωρίες άρχισαν να εκθειάζουν τα κοινωνικά πλεονεκτήματα αυτών των αρνητικών και, κατά το παρελθόν, θεωρούμενων ως ανεπιθύμητων χαρακτηριστικών της ανθρώπινης φύσης (τα «δημόσια οφέλη» των «ιδιωτικών ελαττωμάτων»), όπως έλεγε ο Μάντεβιλ), τα αρνητικά αισθήματα έναντι των άλλων έφτασαν στο σημείο ν' αξιολογούνται ως σημαντικά κίνητρα των ανθρώπων και, ως εκ τούτου, να χρήζουν φιλότιμης και σοβαρής μελέτης στη συγκρότηση της πολιτικής και κοινωνικής τάξης.¹² Ο φόβος, το πιο διαβόητο ίσως από τα αρνητικά αισθήματα, είχε ήδη αναγνωριστεί ως σημαντική παράμετρος από στοχαστές όπως ο Θουκυδίδης και ο Μακιαβέλλι, ενώ έφτασε να έχει προεξάρχουσα θέση στη φιλοσοφία του Χομπς.¹³ Το έντονο αυτό ενδιαφέρον δεν είναι τυχαίο. Παρά

12 Βλ., λ.χ., Vico, *The New Science*, §§ 132-33· Mandeville, *Fable of the Bees*, τ. Α', 137-138· Hirschman, *The Passions and the Interests*, 14-20· Shklar, *Ordinary Vices*, 4-5. Ο Ρουσσώ, που πασχίζει να παρουσιάσει την έννοια του φυσικού ανθρώπου όσο το δυνατόν πιο απογυμνωμένη, αντιλαμβάνεται τον οίκτο ως ένα φυσικό και οικουμενικό αίσθημα (*Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*, 103). Εισάγοντας τη διάκριση ανάμεσα στη φιλαντία (*amour de soi-même*) και στη ματαιοδοξία (*amour propre*), ο Ρουσσώ παρατηρεί ότι η τελευταία απαντάται μόνο στην κοινωνία, καθώς προϋποθέτει την παρουσία άλλων ανθρώπων (*Πραγματεία*, σημ. XV, 182).

13 Βλ., λ.χ., Θουκυδίδης, *Ιστορία*, Α' 23, Α' 88· Μακιαβέλλι, *Ο Ηγε-*

το γεγονός ότι οποιοδήποτε αρνητικό αίσθημα μπορεί να είναι αιτία του αρνητικού συνασπισμού σε μια συγκεκριμένη συγκυρία, ο φόβος είναι εκείνος που παίζει σημαντικό ρόλο στον σχηματισμό των πολιτικών ομάδων, αν μη τι άλλο γιατί η ασφάλεια δεν αποτελεί μόνο την προϋπόθεση της επιδίωξης θετικών στόχων, αλλά και της άνεσης χρόνου που απαιτείται για την ανάλυση όλου του φάσματος των πιθανών συναισθημάτων προς τους άλλους.¹⁴

μόνας, XVII· Hobbes, *The Elements of Law*, I. 15.13, I. 17.15, II. 3.2· *De Cive*, I. 2, σημ. 2· *Λεβιάθαν*, XIII, 195-196.

- 14 Μελετώντας τον ρόλο των αισθημάτων στην εθνοτική βία και στις εθνοτικές διακρίσεις, ο Petersen ξεχωρίζει τον φόβο από το μίσος και την αγανάκτηση, και προσπαθεί να προσδιορίσει τον ρόλο τους στις εθνοτικές συγκρούσεις της Ανατολικής Ευρώπης (*Understanding Ethnic Violence*). Αν και ορθά τονίζει τον ρόλο των αισθημάτων αυτών ως κινήτρων για συλλογική δράση και την ανάγκη διάκρισής τους, η διάκριση που κάνει δεν είναι αρκετά σαφής. Ο Petersen προβλέπει ότι, όταν κυριαρχεί ο φόβος, «στόχος της εθνοτικής βίας θα είναι η ομάδα που αποτελεί τον μεγαλύτερο κίνδυνο», ενώ, όταν υπάρχει αγανάκτηση, «ο προβλεπόμενος εθνοτικός στόχος θα είναι η ομάδα που βρίσκεται πιο ψηλά στην εθνική ιεραρχία και που μπορεί να υποταχθεί με τη μεγαλύτερη δυνατή βεβαιότητα διά της βίας» (ό.π., 25). Ως τέτοιες, οι προβλέψεις αυτές είναι άνισες, γιατί ο φόβος έχει ένα πιο ειδικό περιεχόμενο (την απειλή της ασφάλειας) από εκείνο της αγανάκτησης. Η γνώση της αιτίας της αγανάκτησης σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση κάνει τη διαφορά, ενώ, σε πολλές περιπτώσεις, η αγανάκτηση μπορεί να συνδεθεί πολύ στενά με ανησυχίες για την ασφάλεια. Εκτός αυτού, αν και μια περιορισμένη αντίληψη του φόβου θα μπορούσε να συμπεριλάβει μόνο τις άμεσες απειλές για τη σωματική ασφάλεια, πολύ συχνά το ενδεχόμενο μεγάλων οικονομικών δυσκολιών και έσχατης ένδειας έχει παρόμοιο αποτέλεσμα. Σε αυτές τις περιπτώσεις, θα ήταν δύσκολο να ξέρουμε επακριβώς πού τελειώνει ο φόβος και πού αρχίζει η αγανάκτηση, και αντιστρόφως. Βλ., λ.χ., Inglehart κ.α., «Xenophobia and In-Group Solidarity in Iraq».